

HELMUT JENČ
(Budyšin)

K JUŽNOSERBSKIM RĚČNYM SLĚDAM WE LUŽISKOSERBSKEJ LITERATURJE

Kulturne styki mjez Łužiskimi Serbami a Južnymi Serbami maja dołhu tradiciju. Wone drje su byłe slabše hač te Łužiskich Serbow na př. k Čecham abo k Polakam, ale je jich tola było tójšto wšelakorych, kiž sahaja wróco hač do 1. połojcy 19. lětstotka. Wobšěrny a detailěrowany přehlad wo tym je nam dał Rudolf Jenč w swojim přinošku k česći Rajka Nahtigala w l. 1957.¹ W mjenowanym přinošku so wobjednaja počahi Łužiskich Serbow k cyłej bywšej Juhosłowjanskej; při tym wšak je relatiwnje najwjetši džěl wěnowny počaham k Južnym Serbam. Předstajeja so mnohe lužiskoserbske přeložki ze serbiskeje literatury a mjezsobne wosobinske kontakty zastupjerjow wobeju narodow, kotrež su namakałe swój wuraz we wopytach tu a tam. Rěči so w R. Jenčowym přinošku dałe wo specielných zwiskach wobeju wědomostneju towarstwow, Maćicy Serbskeje w Budyšinje a Maticy Srpskeje w Novym Sadze, wo kontaktach na hudźbnym a samo sportowym polu, skónčnje wo „žołmje zahoritosće narodnje wědomých Serbow za bratrow na dalokim juhu, hdyž tamni so 1876 přećiwo turkowskej kwakli zběhnychu“ a wo wšelakich lužiskoserbskich literarných zjawach tuteje sympatije. Do přehlada kulturných stykow je tež zapřijate skutkowanje českeho sorabista Josefa Páty, kotryž so „wo zblizenje Južnosłowjanow k Łužiskim Serbam prócowaše“ a k tutomu zaměrej mj. dr. zdžěła originelny trojorěčny, džensa lědma hišće znaty słowničk „Kapesní slovník lužicko-česko-jihoslovanský a česko-lužický“.²

¹ Přir. Rudolf Jenč: Južnosłowjenjo a Južnosłowjanska we lužiskoserbskeje literaturje. — W: Slavistična Revija: Časopis za literarno zgodovino in jezik, Rajku Nahtigalu za osemdesetletnico. — Ljubljana, X. letnik, 1-4, 1957. — str. 315-325.

² Kapesní slovník lužicko-česko-jihoslovanský a česko-lužický / Sestavil prof. Dr. Josef Páta. V Praze 1920. Vydal Českolužický spolek „Adolf Černý“. Vytiskla „Politika“

Za poslednje wjace hač štiri lětdžesatki po wozjewjenju R. Jenčoweho přinoška wotpowědne systematiske přepytowanja njeprědleža. By trjeba było je pokročować a je wjesć hač do přitomosće, dokoľž hodža so tež za najnowši čas wuznamne kulturne aktiwity džiwojajo na lužiskoserbsko-južnoserbiske styki registrować. Jedin kamušk w tutym mozaiku předstajaja na př. literarne reportaže serbskeho spisowacela Měrcína Nowaka-Njehorńiskeho wo Juhosłowjanskej, publikowane l. 1968, kotraž maja być pod specielnym rěčnym aspektom předmjet našeho pojednanja. Wosebite přispomnjenje sej tež zasłuži hakle před třomi lětami wozjewjeny na zakładze wosobinskih dožiwjenjow awtora na Balkanje napisany roman Křescána Krawca „Jónu je kónč sčerpłiwosće“. ³ Přehladowe hódnoćenje wšelakich zjawow tuteje kulturneje wzajomosće za najnowši čas potajkim hišće nimamy, eksistuja jenož drobne sporadiske wuprajenja wo tym.⁴

Nas ma tu w dalšim zajimować prašenje, hač su poměrnje wobšěrne kulturne styki Łužiskich Serbow k Južnym zawostajile někajke rěčne slědy we lužiskej serbsćinje. Dokoľž so we wšěch padach, wo kotrychž z fachoweje literatury abo ze swojich nazhonjenjow wěmy, faktisce jedna wo styki k Hornim Serbam, wobmjezujemy naše přepytowanje na hornjoserbsćinu. Znutřka hornjoserbsćiny so dale wobmjezujemy, a to na leksiku.

Kulturna orientacija Serbow na přikładach wulkich słowjanskich ludow bě wot časa narodneho wozrodženja w 19. lětstotku sem zwjazana z rěčneju orientaciju, t. r. z orientaciju hornjoserbskeje spisowneje rěče w jeje dalšim wuwicu na cuzych słowjanskich přikładach. Štož nastupa poměr k Čecham a k češćinje, je tuta orientacija byla jara wurazna: češćina je modernu hornjoserbsku spisownu rěč w chětro sylnej měrje formowala.⁵ Druhe slawiny su porno tomu zдалoka mjenje skutkowale na

= Kapsowy słownik serbsko-češko-južnosłowjanski a čěskoserbski / Zestajał prof. Dr. Józef Páta. W Prahy 1920. Z nakładom Čěskoserb. towarstwa „Adolf Černý“. Čísč „Politiki“ = Džepni rečnik lužičko-češko-jugoslavenski i češko-lužički / Sastawio prof. Dr. Josip Páta. U Prahu 1920. Izdalo Čěskolužičko družstvo „Adolf Černý“. Štamparija „Politike“. — 320 str.

³ Křescán Krawc: Jónu je kónč sčerpłiwosće, Wobrazy ze spowróčaneho swěta. — Ludowe Nakładnistwo Domowina, Budyšin 1997. — 216 str.

⁴ Přir. Měrcín Völkel: Die Bedeutung der sorbisch-slawischen Beziehungen in der Geschichte der Sorben. — W: Domowina-Information 1/94. — str. 17–26; tóns.: Na wopyće pola Maticy Srpskeje. — W: rozhlad: Serbski kulturny časopis 48/1998. — str. 188–189.

⁵ Přir. k tomu wobšěrnje najnowše źórło Helmut Jentsch: Die Entwicklung der Lexik der obersorbischen Schriftsprache vom 18. Jahrhundert bis zum Beginn des 20.

wuwice spisowneje hornjoserbsčiny. Kajki je jeje poměr k serbochorwatsinje? Tutón problemowy kompleks móžnych rěčnych zwiskow je hač dotal absolutnje njeprěpytowany.⁶

Na spočatku moderneje hornjoserbskeje spisowneje rěče steji t. mj. Pfulowy słownik — słownik, publikowany 1866 z titulom „Lužiski Serbski słownik / Lausitzisch Wendisches Wörterbuch“, kotrehož hłowny awtor a wudawar bě Křesćan Bohuwěr Pful.⁷ Tele za sorabistiku wuznamne leksikografiske džěło bě za swój čas najwjetše svojeho razu a je hornjoserbsku leksiku přeni króć w jeje tehdy aktualnej podobje wobšěrnje kodifikowało. Wuznam džěła leži mj. dr. we tym, zo wone do dalokeje měry wobkedźbuje wulke mnóstwo w přěních lětdžesatkach doby narodneho wozrodźenja pod wliwom druhich slawinow nastateje leksiki a leksikaliske změny tuteje doby.⁸ Za předmjet našeho pojednanja je wažne, zo słownik so z městnami tež počahuje na južnoserbske žórła, a to ze skrótšenkamaj „S.“ abo „Srb.“, štož so w zapisu skrótšenkow wułušća jako „serbski, južnoserbski, serbisch“. Ličba słowniskich artiklow z tajkim počahom na serbšćinu wšak je jara mała: nastupa to něhdže 15 artiklow. Napadnje dale, zo so pola tutych artiklow husto jedna wo tajke, kotrež awtor Pful woznamjenja z hwězku *, štož ma rěkać, zo wón tute słownistwo namjetuje za wužiwanje w hornjoserbsčinje, na př.: *Byt** 'Wesen, Dasein, Existenz, Stand, Zustand'; *Dynja** 'Melone'; *Dzej** 'Begebenheit' a pod. Z druhimi słowami: Słownistwo tuteje družiny njeshuša za čas wudaća słownika do kruteho normatiwneho wobstatka hornjoserbskeje spisowneje rěče, ale ma so po intencijach słownikarja po móžnosći hakle přiwzać do tohole wobstatka.

Kaž analiza ze stejnišća džensnišeje hornjoserbskeje spisowneje rěče pokazuje, njesu Pfulowe pospyty leksikaliskeho požčowanja za serbišćinu měte wuspěch. Doporučene słownistwo njeje so zadomiło w

Jahrhunderts. — Domowina-Verlag, Bautzen 1999. — 384 str. Tam je dalša literatura mjenowana.

⁶ Zwonka tutoho slědźerskeho wobłuka steji problematika starych rěčnych zwiskow mjez serbochorwatsćinu a lužiskej serbšćinu, kotrež wuchadźeja ze zhromadneho etniskeho mjena Serbow a so předpokładuja za čas do přichada Južnych a Lužiskich Serbow do jich pozdžišich sydlenkich kónčin. Wo tym přir. mj. dr. H. Schuster-Šewc: Postoje li jezičke veze između srpsko-hrvatskog i srpskolužičkih jezika. — W: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. — Beograd 1977. — str. 265–271; Mijo Lončarić: O istraživanju lužičkosrpsko-hrvatskih jezičnih veza. — W: Lětopis 46 (1999) 2. — str. 101–110.

⁷ Křesćan Bohuwěr Pful, pod sobuskutkowanjom Seilerja a Hórnik: Lužiski Serbski Słownik = Lausitzisch Wendisches Wörterbuch. — Budyšin: Z nakładom Maćicy Serbskeje, 1866. — Fotomechanischer Neudruck — Bautzen: Domowina-Verlag 1968.

⁸ Přir. op. cit. pod 5.

hornjoserbsčinje. Tež hewak njedadža so za pozdžiše wuwice po našim nětčišim wědženju zwěsćić žane napadne wliwy serbochorwatšćiny na normu hornjoserbskeje spisowneje rěče.

Najebać tu wuprajeny negatiwny wusud, kotryž smy wobmjezowali na normatiwnu leksiku, pak hodža so namakać južnoserbske rěčne slědy we lužiskoserbskej literaturje. Namakamy je w džělach wěstych jednotliwych spisowaćelow. Chcemy to na jednym přiładže demonstrować.

W Rudolfa Jenčowym přinošku z l. 1957 karakterizuje so Měrcin Nowak-Njehorński (1900–1990) jako tón „ze wšěch serbskich spisowaćelow ..., kiž najwjace wo Južnosłowjanskej a Južnosłowjanach pisaše“.⁹ Dawa so bibliografiski přehlad wšitkich Nowakowych publikacijow z tematiku Juhosłowjanskeje, kiž je spisowaćel napisał mjez 1928 a 1957. Su to předewšěm mnohe pućowanske reportaže, wunošk wjacorych Nowakowych zajězdow do Juhosłowjanskeje, su to dale popularnowědomostne nastawki k wšelakim składnosćam — při tutymaj dwěmaj genromaj so jedna wo originalnu lužiskoserbsku literaturu —, a je to na druhim boku wjetša ličba přełočkow z juhosłowjanskeje literatury, kaž z načasneje beletrije tak tež ze stareho ludoweho basnistwa. Do 2. swětoweje wójny napisane pućowanske reportaže su zhromadźene wušte l. 1936 jako knižka pod titulom „W cařstwje Dušana Sylneho“.¹⁰ Za čas Měrcina Nowakoweho spisowaćelskeho skutkowanja po 1957 nimamy dotal tajki dokładny bibliografiski přehlad. Jako najwažniši wupłod tutoho skutkowanja po 2. swětowej wójnje dźiwajo na Jugosłowjansku pak nam předleži tohorunja zběrka pućowanskich reportažow w knižnej formje, a to horjeka hižo naspomnjena publikacija z l. 1968 „Mjez Wardarom a Jadranom“.¹¹

Lětsa, dnja 13. 6. 2000, wopominamy we Łužicy 100. narodniny spisowaćela a molerja Měrcina Nowaka-Njehorńskeho. Wobhladujemy naš nastawk jako přinošk k tutomu jubilejeju. Smy sej za přepytowanje jeho rěče wubrali najwobšěrnišej a najwuznamnišej swědstwje jeho počahow k Juhosłowjanskej, mjenowanej knižnej zběrce pućowanskich reportažow.

⁹ Přir. op. cit. pod 1, str. 324.

¹⁰ Měrcin Nowak-Njehorński: W cařstwje Dušana Sylneho, Pućowanske wobrazki z Južneje Serbskeje. — Budyšin: Čišćał a nakładował J. Cyž. — 155 str. (Serbska ludowa knihownja, Čo. 37).

¹¹ Měrcin Nowak-Njehorński: Mjez Wardarom a Jadranom, Pućowanske wobrazki z Juhosłowjanskeje. — Budyšin: Ludowe Nakładnistwo Domowina, 1968. — 222 str. W přěnim džělu knihi su znawozjewjene reportaže z l. 1936 (hl. pod 10), druhim džělu knihi wobsahuje nowe reportaže, napisane w l. 1948–1960. Naše wuhodnoćenje tuteje zběrki počahuje so jenož na jeju druhim džělu.

Nowak płaći jako rečnje chětro individualistiski spisowaćel. Tutón individualizm so tež jewi hladajo na specielný předmjet našeje studije. Nowak trjeba w swóych reportažach z reče kraja swóych wopytow, t. r. ze serbochorwatsčiny wupožčenu leksiku město normalnych hornjoserbskich synonymow.

Stajamy w našim scěhowacym přehledze přikładow Nowakowe leksikaliske individualizmy wotpowědnym džensnišim normatiwnym hornjoserbskim (hs.) synonymam napřečo. W spinkach přistajamy serbochorwatske leksemy, kotrež su zakład Nowakoweho požčowanja. Wužiwanje požčonkow dokumentujemy z podawanjom stronow w zběrkomaj „W carstwje Dušana Sylneho“ (= Carstwo) a „Mjez Wardarom a Jadranom“ (= Wardar):

džamija (← *džamija*): Carstwo 18, 30, 35, 40, 53, 82, 127; Wardar 119, 124, 137, 194, 202

– norm. hs.: *mošeja*

munara (← *munara*): Carstwo 30; Wardar 124, 141

– norm. hs.: *minaret*

musلمان, musulmanka, muslimanski (← *musliman, muslimanka, muslimanski*): Carstwo 34, 40, 53, 60, 79, 101, 128, 138; Wardar 119, 124, 133

– norm. hs.: *mohamedan, mohamedanka, mohamedanski*; nětko tež: *muslim, muslimka, muslimski*

iguman (← *iguman*): Carstwo 57, 86, 91, 99, 111

– norm. hs.: *abt (prawosławneho klóštra)*

kaludžer (← *kaludžer*): Carstwo 88, 91

– norm. hs.: *(prawosławny) mnich*

čaršija (← *čaršija*): Carstwo 35, 123; Wardar 119, 123, 132

– norm. hs.: *torhošćo, wiki, wična štwórc*

konak (← *konak*): Carstwo 53; Wardar 215

– norm. hs.: *hospoda*

han (← *han*): Carstwo 35

– norm. hs.: *korčma, hospoda*

koliba (← *koliba*): Carstwo 73

– norm. hs.: *hěta, chěžka, chalupa*

samardžija (← *samardžija*): Carstwo 36

– norm. hs.: *sedłar*

kujundžija (← *kujundžija*): Wardar 132

– norm. hs.: *zlótnik, zlótnikar*

opanki, dua. **opancy** (← *opanke*): Carstwo 20, 36, 47, 52, 81; Wardar 159, 197

— norm. hs.: *sandale*

dynja (← *dinja*): Carstwo 25, 36, 64, 109, 123; Wardar 146

— norm. hs.: (*cokorowa*) *melona*

rakija (← *rakija*): Carstwo 45, 87, 90, 93, 111, 137

— norm. hs.: *palenc*

ružica (← *ružica*): Wardar 217

— norm. hs.: *čerwjene wino*

skuša (← *skuša*): Wardar 153

— norm. hs.: *makrela*

sywy (← *siv*): Carstwo 83; Wardar 161, 168, 199

— norm. hs.: *šěry*

junak (← *junak*): Carstwo 84

— norm. hs.: *rjek*

wiła (← *vila*): Carstwo 77

— norm. hs.: *sonina*

Jadranske morjo, Jadran (← *Jadransko more, Jadran*): Carstwo 26, 28, 133; Wardar 127, 142, 152, 161, 177, 180, 220

— norm. hs.: *Adriatische morjo, Adrija*

Carihród (← *Carigrad*): Carstwo 59

— norm. hs.: *Istanbul, Konstantinopel*

Ličba prikladow by so móhła rozšěrić. Tež dalše literarne džěła Měrcina Nowaka-Njehorniskeho z tematiku Juhosłowjanskeje bychu nimó tu wuzwoleneju zběrkow reportažow poskićile dodatny material.

M. Nowakowe leksikaliske požčonki ze serbochorwatšćiny su literarno-wuměłski srědk, kotryž powyšuje geografiski a narodno-ludowy kolorit jeho tekstow. Wone wšak su wšitke wostałe mjenje bóle jeho individualne wosebitosće a njejsu na wuwice moderneje hornjoserbskeje spisowneje rěče faktisce žadyn wuskutk měle. Jenož wuwzacnje móžemy za nje konstatować šěrši radius wužiwanja: Požčonka *Jadranske morjo* ma tež zwonka M. Nowakowych džěłow wěstu rozšěrjenosć w serbskim pismowstwje, a wona so njeje hakle wot njeho, ale hižo trochu prjedy zawjedła do serbšćiny.¹²

¹² W hornjoserbskich słownikach je požčonka přeni króć dokumentowana w: Filip Rězak: Němsko-serbski wšowědny słownik hornjolužiskeje rěče = Deutsch-wendisches encyclopädisches Wörterbuch der oberlausitzer Sprache. — Bautzen: L. A. Donnerhak Nachf., 1920. — 1152 str. Přir. tam.: *Adria Jadranske Morjo*.

Měrcin Nowak-Njehorński je zajimawy a swojorazny přikład řečneje orientacije literarneje serbsčiny na cuzych přikładach słowjanskeho juha. By so wuplačilo, přepytować tež teksty druhich lužiskoserbskich awtorow, kotřiž su pisali wo Juhosłowjanskej abo přeložowali z jeje narodnych literaturow, předewšěm za serbskeje literatury, za ewentuelnymi serbochorwatskimi a druhorečnymi slědami. To wšak je slědzerski předmjet, kiž přesahuje wobłuk tutoho nastawka.